

İnceleme Makalesi / Review Article

"Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor": Romanın Ekonomi Politikği

*"All That is Solid Melts into Air": The Economy and Politics of the Western Novel*Ferma LEKESİZALIN ¹

ÖZ

Batı romanının tarihsel ve ekonomik bir okumasını ortaya koyan bu çalışmanın amacı romanın zaman ve mekana yayılan zengin kurgu ve anlatı tekniklerinin altında sosyoekonomik süreçleri yansıtmaya çabasının yattığını göstermektir. Batı romanı, popüler bir edebi tür haline geldiği 19. yüzyıl başından 20. yüzyıla kadar, toplumsal süreçlere, özellikle Batı'daki ekonomik dönüşümün insan ilişkilerine yansıma biçimine ve kentsoylu sanayi toplumun ekonomik düzene uyum sağlayan sınıfsal yapısına mercek tutmuş, paranın soğuk, nesnel, rasyonel kayıp ve kazanç mantığına dayalı modelini örnek alan toplumsal dönüşümü adeta sosyolojik bir bakış açısıyla ortaya koymuştur. Merkantilist ekonomiden "laissez faire" sistemine geçişle birlikte gelişen sermayenin makineleşmeyi sağlaması ve Britanya Adası'nda sanayi üretimiyle birlikte kapitalizmin yükselişi, İskoç tarihçi, filozof, yazar Thomas Carlyle'in deyişiyle toplumu bir "para ağı" haline dönüştürmüştür. Carlyle bu terimi toplumsal ilişkilerin paranın rasyonel, soyut ve soğuk nesnellliğini taklit ettiğini, yani 'metalaşan' ya da 'şeyleşen' toplum ve birey ilişkilerini belirtmek amacıyla kullanmıştı. Karl Marx Komünist Manifesto'da aynı konuya parmak basmış ve Carlyle'in "para ağı" kavramından esinlenerek "callous cash" ifadesini kullanmıştır. Sanayileşen kentsoylu toplumun yükselişiyle geleneksel alışkanlık ve yapıların nasıl kırıldığına dair tarihsel bir bakış açısı ortaya koyan Marx, "para ağına" dönüşen toplumun geleneksel değerleri terk etmesini "katı olan her şey buharlaşıyor" tespiti ile tanımlamıştır. 20. yüzyılın önde gelen Marksist düşünürlerinden Georg Lukacs toplumsal ilişkilerin ticari ilişkileri taklit etmesini "şeyleşme" kavramıyla açıklamıştır. Toplumsal ilişkilerin para alışverişini model alarak dönüşümüne dair bu çok önemli tespitler aynı zamanda Batı romanının temelini teşkil eden toplumsal eleştiriye ışık tutar. Söz konusu kavramlardan hareketle Batı romanının "para ağına" yansıtılan yer verdiği kurgusal ve eleştirel çeşitliliğe göz atacağız. Batılı yazarların parasal ilişkilerin soğuk ve acımasız rasyonelliğini taklit eden kentsoylu toplumun gerçeklerini ortaya koymak amacıyla kurgu ve anlatım tekniklerini zenginleştirmek için nasıl stratejiler izlediklerini anlamaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: modern kentsoylu toplum, ekonomik dönüşüm, "para ağı", parasal/ticari akıl, şeyleşme, toplumsal gerçekçilik, doğalcılık

ABSTRACT

*This article offers an economic and historical examination of the ways in which the western novel responds to the industrial and capitalist transformation of social reality. Its aim is to look into the novelistic representations of the social experience shaped by the economic transformation of the West. Such transformation of the western society has been termed by the Scottish historian and thinker Thomas Carlyle as 'the cash nexus.' Carlyle used the term to depict the monetary domination of the British society. Inspired by Carlyle, Karl Marx has used the term "callous cash" in *The Communist Manifesto*. Marx pointed out how the increasing commodification of the social reality dismantled the traditional practices, customs, and institutions in the famous passage, "all that is solid melts into air." One of the most eminent Marxist thinkers of the twentieth century, Georg Lukacs defined the transformation of social relations into the relations between commodities in the modern capitalist society as "reification". Drawing on these concepts, the article aims to discuss the novelistic representations of the transformation of social relations into the relations between commodities. The novel adopts innovative strategies which have enabled it to reconstruct the ways in which social reality imitates the cold rationality of money relations in the modern industrialized capitalist society. In the article, the novelists' innovative use of narrative forms and techniques is pointed out as part of their attempt to refine their critique of social reality.*

Keywords: modern industrialized capitalist society, economic transformation, "cash nexus", commodification, reification, realism, naturalism

19. yüzyıl başlarında değerini katlamının en güvenilir yolu, parayı yıllık yüzde 3 faiz getiren 'Consols'a (consolidated annuities), yani İngiliz devlet tahviline yatırmaktı (Eliot 2000, s. 8). Faiz düşük olsa da, yatırımın devlet güvencesinde olması birikimi çok kısıtlı insanlara yüksek faiz getiri eden özel şirketlerden daha çok güven veriyordu. Jane Austen'in ilk romanı *Northanger Abbey* (1817) Bank of England'ın bastığı kağıt paraların karşılığı yeterli altın rezervi olmaması üzerine çıkan ekonomik krizden bağımsız ele alınamaz. Romanın baş kahramanı genç Catherine Morland'ın okuduğu gotik hikayelerin etkisiyle kendine kaygı ve spekülasyondan oluşan bir dünya kurması kriz nedeniyle toplumda oluşan belirsizlik ve güvensizlik kaygılarını yansıtır. Catherine için güvence önemlidir. O yüzden yılda üç bin

sterlin olan gelirini yıllık 90 sterlin faizle Consols'a yatırır. Viktorya dönemi klasiklerinden Charlotte Bronte'nin başyapıtı sayılan *Jane Eyre*'in ana karakteri Jane, Thornfield'da mürebbiye olarak yılda 30 sterlin kazanır. Jane'in tek istediği, mal mülk sahibi olmayan bir genç kadın olarak yok sayıldığı toplumda bağımsız yaşayabileceği küçük bir gelirdir. *Pride and Prejudice*'in baş kahramanı Elizabeth Bennet küçük toprak sahibi bir aileden gelmektedir. Tüm gayesi beş kızının geleceğini güvenceye almak olan anne Mrs. Bennet, Elizabeth'in kendisine bu güvenceyi sağlayacak olan Mr. Collins'i reddetmesine fena halde kızar. Ailedeki tek erkek olarak Mr. Bennet'in çiftliğini miras olarak devralacak olan bu çok ve boş konuşan din adamına Elizabeth asla ısınmadığı için annesi tarafından sorumsuz ve düşüncesiz olmakla

suçlanır. Kentsoylu sınıfsal ayrıcalıklarına sahip olamadığı için bocalayan bu ve benzeri kadın karakterlerin giderek maddileşen ilişkiler karşısında sadece hayatta kalmak değil, ama bir yandan da insani değerlerini korumak için verdiği mücadele Batı toplumunun ticari ve parasal akla teslim olma sürecine ışık tutar.

Sanayileşme adımlarıyla birlikte sermayenin genişlemesi ve serbest dolaşımının toplumsal ilişkileri nasıl dönüştürdüğü Batı romanının baştan beri ilgi alanı olmuştur. Robert D. Hulme, İngiliz toplumunun parayla olan ilişkisinin İngiliz yazar Jane Austen'ı epey düşündürdüğünü belirtir (2013, s. 289). Belki de portresinin on sterlinlik banknot üzerinde yer alması, yalnızca ikonik statüye sahip bir romancı olduğundan değil, parasal/ticari akla teslim olan toplumun gerçeklerini cesurca ortaya koymuş olmasındandır: "Austen'ın romanlarında karakterlerin serveti ve geliri en az kişisel zevkleri ve çekicilikleri kadar önemlidir" (*The Economist*, 2005). Her ne kadar romantik ilişkilere odaklanmış görünse de Jane Austen'ın romanları, Charles Dickens'ın hayranı olduğu İskoç asıllı tarihçi, düşünür ve hiciv ustası Thomas Carlyle'in İngiliz toplumuna dair "cash payment has become the sole nexus of man to men"¹ (1840, s. 61) tespitini başarıyla yansıtan örneklerdir. İngiliz toplumunda geleneksel ilişkilerin görünüşten ibaret olduğunu, gerçekte ise "katı olan her şeyin buharlaştığı,"² yeni bir toplumsal sahnenin kurulmakta olduğunu alaycı bir üslupla

1 İskoç yazar ve düşünür Thomas Carlyle *Chartism* (1840) adlı eserinde geçen "cash nexus" kavramını insan ve toplum ilişkilerinin parasal/ticari aklın egemenliğine girerek, kişisel ve insani niteliğini yitirdiğini anlatmak amacıyla kullanır. Daha sonra Karl Marx ve Friedrich Engels kavramın bağlamını değiştirmeksizin "callous cash payment" biçiminde *Komünist Manifesto*'ya (1848) aktarmış ve kavramı geliştirmiştir. Kavramın Marx ve Engels'e atfedilmesi genel bir hatadır; kavram aslen Carlyle'a aittir.

2 . *Komünist Manifesto*'dan alınmıştır.

gösterirler. Carlyle'ın toplumsal ilişkilerin kişisellikten arınmış, pazarlığa dayalı, metalar arasındaki soyut ilişkiyi taklit eden boyutunu anlatmak için kullandığı kavram *Komünist Manifesto*'ya (1848) girmiş, Marx ve Engels'in geleneksel ilişkilerin ve insani duyguların yerini paranın duygusuz gücünün aldığına dair çarpıcı analizlerinin esin kaynağı olmuştur. Paranın duygusuzluğu sadece İngiliz romanı değil, Batı romanının başlıca temalarından biridir. Batı romanı, aşk yerine para için yapılan evlilikler, servet paylaşımı, çıkar ilişkileri, miras kavgaları, aile ve toplum ilişkilerini bir arada tutan geleneksel değerlerin çözümlenmesi, bireyin düzenin çarklarına göre şekillenmesi, amansız sömürü ve sınıfsal ayrımı ifade etmenin yolunu nesnel ve tarihsel anlatım tarzlarını geliştirerek buldu.

Çalışmamızda 19. yüzyıl ile başlayarak sermayenin üretimdeki hakimiyetinin tamamlandığı Batı'da romanın rasyonel, nesnel ve acımasız parasal ilişkileri taklit eden toplumsal ilişkileri nasıl sosyolojik bakış açısıyla ele aldığını ve kimi zaman alaycı, kimi zaman trajik kurgularla bu ilişkileri nasıl eleştirdiğini inceleyeceğiz. Sınırlı ticaret içeren merkantilist ekonomiden, sınır tanımayan "laissez faire" sistemine geçişle birlikte oluşan sermayenin başta özel atölyelerle kısıtlı dokuma üretimini dönüştürerek makine üretimini yayması, art arda gelen icatların sonucunda buharlı makinenin sanayileşmeye hız vermesiyle Batı, kapitalizmin hakimiyetine girmiştir. Bu dönüşümün en keskin ifadesi olan roman yeniden kurulmakta olan toplumsal sahneyi ve sınıfsal hiyerarşileri 'gerçekçi' yansıtmak adına stratejiler oluşturmuştur. Roman, sanayi üretimiyle birlikte Batı toplumunun kökten değişmesi tanıklık eder. Romanın toplumsal dönüşümü, hareketleri, gerilimleri nesnel biçimde kaydettiğini iddiası, çoklu bakış açıları ve söylemler içeren kurgular geliştirmesi, tarihsel ve kronolojik bir çerçeve kurmaya elverişli gerçekçi (realist) ve doğalcı (naturalist)

anlatı stratejilerine yer vermesi onu en popüler edebi tür haline getirir. 19. yüzyılın ikinci yarısı aynı zamanda pozitivizmin ve sosyoloji biliminin yükseldiği bir dönemdir ve dönemin bazı önde gelen yazarlarının pozitivist öykündüğü bir gerçektir. Bu dönem İngiliz edebiyatının önde gelen romancıları Gaskell, Bronte Kardeşler, Dickens, Thackeray, Eliot ve Trollope çıkar ilişkileri ve parasal akıl nesnel biçimde yansıtan, zaman ve mekana yayılan, karmaşık öykü yapısına sahip eserler yaratarak ekonomik ve toplumsal dönüşüme ayna tutmuştur. Büyük Fransız romancı Honore de Balzac'ın romanı bir toplumsal araştırma ve eleştiri aracı olarak gördüğü bilinen bir gerçektir. Kendisini bir 'insan davranışları tarihçisi' olarak tanımlayan Balzac, tıpkı sosyolojinin babası Henri de Saint-Simon gibi toplumsal devinim ve değişimi bireylerin ötesinde kendi koşul ve kuralları olan bir süreç olarak görür. Görüldüğü gibi bu dönem romancılarının edebiyatın toplumsal gerçekliğe kafa yorması, onu yorumlaması ile ilgili bir sorunları yoktur. Bunu yapması onlar açısından edebiyatı toplumsal gerçekliği bir taklit ve tasvir aracı ya da sosyolojiye öykünen bir edebi tür haline getirmemektedir. Onlar için edebiyat kendine özgü teknikleri ve kurgusal derinliği sayesinde gerçekliğin estetik bir ifadesini oluşturur.

Birbirinden ilginç kurgu ve karakterleriyle dönüşen İngiliz toplumunun gerçeklerine ışık tutan yazarlardan biri Viktorya döneminin en popüler romancısı Charles Dickens'tır. *Hard Times* adlı romanında, sanayi üretimiyle birlikte parasal akıl, kişisel çıkar, sınıfsal çatışmanın hakim olduğu toplumsal ilişkileri hicveden bir üslupla ele alır. Britanya'nın bir zamanlar İngiliz Romantiklerinin şiirlerine ilham veren doğası, Dickens'ın *Hard Times* eserinde yerini ruhsuz, kimliksiz, çirkin Coketown'a bırakmıştır. Coketown sanayileşen İngiltere'nin yeni yüzüdür. Ruhsuz ve kimliksiz binaları ve sokaklarıyla modern kentleş-

menin simgesi, araçsal akıl ve işlevselliğin vücut bulmuş halidir. Joseph W. Childers, 19. yüzyılda edebiyatın, "sanayileşmenin kaydı" haline geldiğini, hatta edebi türler arası sınırların belirginliğini yitirerek, kurgu dışı türler ile edebiyatın birbirine geçtiğini söyler (2001, s. 78). *Hard Times* Childers'ın dediklerine bir örnek sayılabilir. Sanayileşen İngiltere'de makineleşmenin yarattığı tekdüze gerçekliği betimleyen romanı bir önceki kuşağın edebiyatçıları okusaydı muhtemelen onu son derece sıkıcı ve tekdüze bulur, hatta estetikten nasibini almadığını düşünürdü. Fakat roman Dickens okurları tarafından ilgiyle karşılanmıştı. Belki de bunun nedeni okur kitlelerinin dönüşen ve değişen gerçekliği temsil eden bir edebiyatı talep etmesiydi. Childers Faydacılık ('Utilitarianism') düşüncesinin önde gelen kuramcısı, parlamento üyesi Jeremy Bentham'ın sekreteri Edwin Chadwick'e ait *Report on the Sanitary Conditions of the Labouring Population in Great Britain* adlı eserin bu dönemde en çok okunanlar listesine girdiğini belirtir. Sosyolojik bir araştırmanın yüz binden fazla basılıp satılmış olması, sanayileşme ve sermayenin dönüştürdüğü Batı'da toplumsal süreçlerin maddi ayrıntılarına ilgi duyan büyük bir okur kitlesinin ortaya çıktığını göstermektedir (2001, s. 78). Toplumsal gerçekleri ele alan edebiyatın Viktorya dönemi okur kitlelerine çekici gelmesi büyük ihtimalle Britanya Adası'nda Coketown'ların mantar gibi bitiyor olmasıydı. Katı olan her şeyin buharlaştığı Britanya'da orta çağ köy ve kasabaları önemini yitirirken kanal ve nehirlerin kıyılarında ya da kömür havzalarında maden ve sanayi kasabaları kurulmaktaydı. Fakat biz biraz daha geriye, "laissez faire" ilkesiyle birlikte Batı emperyalizminin yükseldiği bir dönemde küresel talanın başladığını gösteren bir başka adaya, Robinson Crusoe'nun ıssız adasına gidelim.

Ticari aklın hakimiyeti ve sermayenin küresel bir güç haline geleceği öngörüsü,

İngiliz romanının atası ve başyapıtlarından biri kabul edilen *Robinson Crusoe*'da (1719) karşımıza çıkar. Tarihçi, gazeteci, polemikçi yazar Daniel Defoe'nun başyapıtı (1660–1731), Pasifik'te geçirdiği gemi kazası sonucunda Şili sahillerinden 700 km kadar uzakta ıssız bir adaya düşen Crusoe'nun hayatta kalma mücadelesini anlatır. Medeniyetin göbeğinden gelip ıssız bir adada hayatta kalmanın risk ve zorluklarına odaklanan romanda, fazla dikkat çekmeyen konu gemi kazasıdır. Crusoe'nun bulunduğu ticari yük taşıyan geminin batması açık bir biçimde merkantilist ekonomi döneminin sona erdiğini, *laissez-faire* olarak bilinen serbest ticarete dayalı, yani korumacı olmayan ekonominin İngiliz İmparatorluğu ile birlikte dünyanın her köşesine yayılmakta olduğuna işaret eder. Ve tabii bu yayılma sırasında yol kazaları olacaktır. Romanın basımından çok da uzun olmayan bir süre önce James Cook tarafından keşfedilip İngiliz İmparatorluğu topraklarına katılan Avustralya kıtasını ve İngiltere'ye sağladığı yeni ticaret yollarını ve pazarları düşünürsek Defoe'nun yayılmaya olan ilgisini anlarız.

Uzak ve ıssız bir adayla, Britanya Adası arasındaki bağlantı, coğrafyanın en uzak köşelerinin batı Avrupa'nın sömürge imparatorluğunun bir parçası haline geleceğinin habercisi olmasının yanı sıra, serbest piyasa ekonomisinin küreselleşmeye uygun karakteridir. Defoe'nun ekonomik gündeme olan şaşırtıcı aşinalığının, Bank of England'ın (Ulusal İngiliz Bankası) kurucularından William Paterson'ın yakın dostu ve destekçisi olmasıyla bir ilgisi var mıdır tam olarak tespit etmek mümkün değildir. Ancak ekonomik dönüşümün öncüleri olarak gördüğü yatırımcı ve girişimcileri İngiliz İmparatorluğu'nun küresel hegemonyasının baş aktörü olarak bellediği açık. Romanın ana karakteri Robinson Crusoe merkantilist sömürge imparatorluğunun tipik bir neferi, Afrika ve Brezilya'daki şeker kamışı tarlalarından servet kazanmış

deniz aşırı bir girişimci-tüccardır. Kentsoylu hayatının risksiz konforunu ona anlatmaya çalışan babasının sözlerine karşılık hayattaki amacının bir girişimci olarak servetini katlamak ve paranın imtiyazlarını yaşamak olduğunu ifade eder. "Para ağı" ve küresel ticaret arasındaki doğrudan ilişkiyi öngören romanlardan biri olan *Robinson Crusoe*, İngiliz İmparatorluğu'nun küresel hakimiyetine genç bir girişimci-yatırımcı olarak katkıda bulunmak için yanıp tutuşan baş karakterini bir gemi kazasıyla ıssız bir adaya fırlatarak küresel girişimciliğin risklerine işaret etmiştir. Ian Watt, *The Rise of the Novel*'da, *Robinson Crusoe*'yu, ticari/parasal akılla hareket eden yeni ekonomik birey olarak tanımlar. Oysa, Robinson'un başına gelenler korumacı merkantilist dönemin sona erdiğini gösterir. 'Yeni Dünya'da yatırımlar yapmak ve üretimini pazarlamak üzere büyük riskler almaya hazır biçimde deniz aşırı diyarlara açılan tüccar modeli eskimiştir. Her ne kadar Robinson "para ağı"nın dünyanın en uçra köşelerine sızacağına habercisi olsa da, bunun öncüleri girişimci tüccarlardan ziyade Bank of England'ın desteklediği büyük sermayeli şirketler olacaktır.

Robinson Crusoe doğa-insan ilişkisinin kişisel çıkar, rasyonel düşünce ve araçsal akı temel alan faydacı bir ilişkiye evrildiğini göstermesi açısından önemlidir. ıssız adada hayatta kalmaya çalışan Robinson doğaya güzelliğinden çok işlevselliği açısından bakar. Robinson'ın mücadelesi kudretli bir güç olarak insanı büyüleyen ve esin kaynağı olan doğanın, bireyin ihtiyaçları için kullandığı bir kaynak, işlevsel bir nesneye dönüştüğünü göstermektedir. Fakat bu sadece başlangıçtır, modern kentsoylu bakış açısı doğayı bir hayatta kalma mücadelesi ötesinde ticari bir kaynak olarak bellemiş, sanayi devrimiyle birlikte yer altı ve yer üstü kaynaklarını talan etmeye başlamıştır. İşte Defoe'nun romanı bir ekonomik dönemin sona erdiğini ve yenisine girildiğini haber verir. Robinson'un küçük adasında

araçsal aklın ışığında dikkatle planlayarak, hesap kitap yaparak verdiği mücadele, makro düzlemde Britanya Adasında yaşanacak olan dönüşümün öncüsü, izdüşümü, ufak çapta provasıdır. Her ne kadar Defoe, doğayla bireyin başa baş mücadelesinde para kavramının yersizliğini hicvetse de, medeniyete geri dönme hayaliyle yaşayan Robinson yeni ekonominin temelini oluşturacak olan ekonomik ilkeleri adada bol bol pratik etme imkanı bulur. Robinson'un adadaki maceraları İngiltere'ye döndüğünde "para ağı"na dönüşmekte olan topluma yapacağı katkıların bir provasıdır.

İngiliz romanında deniz aşırı coğrafyalardan, büyük şehirlerden, iş dünyasından gelen, servet sahibi kentsoylu bireylerin periferideki geleneksel ilişkileri küçümse-diklerini görürüz. İngiliz toplumundaki dönüşümü gerçekçi bir bakışla yansıtan yazarlardan Jane Austen romanlarında zengin kentsoylunun taşıyıcı küçümseyişini sık sık dile getirir. Austen'in romanları geleneksel hiyerarşilerin, periferide sıkışan muhafazakar, sıkıcı ve basmakalıp düşünce ve davranışların hakim olduğu hayat tarzının artık modasının geçmekte olduğunu gösterir. Yeni ilişki ve hiyerarşilerin sahnesi modern kentsoylu sınıfın merkezi haline gelen Londra'dır. Londra'dan bakıldığında "para ağı" dışında kalan, toprağa dayalı yerel ekonomilerin şekillendirdiği geleneksel ilişkilerin korunduğu İngiliz taşrası artık önemini yitirmiştir. Austen'in romanları taşranın geleneksel ekonomik modeli içinde hiçbir geleceği olmayan kadının, eğitim ve gelir yetersizliği nedeniyle kentsel "para ağında" da yer alamadığını gösterir. Kadın İngiliz kırsalının feodal ilişkilerinden bakıldığında seçeneksizdir. Dönüşen ekonomik değerler ise ona yeni seçenekler kazandırmak yerine ticari bir pazarlığa, alışverişe dönüşen evliliklere hapsedmiştir. Evliliğin bir alışveriş olduğunu ve her iki tarafın bu alışverişini tatminkar kılacak araçlara sahip olması gerektiğini en iyi kavrayanlardan

biri Austen'in *Pride and Prejudice* romanındaki Mrs. Bennet'tir. Mrs. Bennet açısından kadının gençliği ve güzelliğinin en büyük kazanımı ona ekonomik güvence sağlayacak bir evliliktir. Feodal mülkiyet ilişkilerinde yok sayılan, yükselmekte olan kentsoylu toplumda da hiçbir hak ve özgürlüğe sahip olmayan kadın için tek çıkış yolu evliliktir. Öte yandan romanları, Jane Austen'in Mrs. Bennet gibi karakterlerin katı gerçekçiliğini yenmek için çabaladığını ima eder. Austen romanlarında buharlaşan, oynaklaşan, kayganlaşan toplumsal ve insani bağları birarada tutan şey romanıdır. Kadın karakterlerinin gerçek aşkı araması bu katı gerçekliğe karşı savaş açtığını gösterir. Mrs. Bennet'in yegane amacı, beş kızını bir an önce evlendirmek ve böylece maddi güvenceye kavuşturmasıdır. Ne var ki kızları para yerine aşk peşinde koşarak onu üzer. Romanın sonunda hem aşk hem de para kazanır. Kızı Elizabeth Bennet'in gönlünün seçtiği ile evlenerek büyük bir servete ortak olması onun için bir taşla iki kuş vurmaktır. Mr. Darcy'nin ulaşılmaz gibi görünen serveti kızının ayakları altına serilmiştir: "Yılda on bin sterlin, hatta fazlası, bir Lord kadar kazanıyor!" (Austen, 2019, s. 67).

Bir sonraki kuşak romancılar taşra ve kent çatışmasını ele alırken karakterlerini toprak sahibi soylulardan değil, Elizabeth Gaskell'in 'paranın efendileri' olarak tanımladığı fabrikatör, bankacı, girişimci, şirket sahibi kesimden seçerler. Bu kesimi en iyi yansıtan yazarlardan birisi Charles Dickens'tir. Dickens'in romanları "para ağı" olarak tanımladığımız modern kentsoylu ilişkilerin bireyin kaderine nasıl hükmettiğini anlatmak açısından adeta ders niteliğindedir. O nedenle Dickens'in portresinin tıpkı Austen'inki gibi 1992–2003 yılları arasında piyasaya verilen on sterlinlik banknotlar üzerinde yer alması asla tesadüf değildir. 1820'lerin Londra'sını anlatan *The Pickwick Papers*'ın (1836) karakterlerinden biri olan Mr. Jingle'in

para şingirtisini çağrıştıran adı Dickens'ın modern kentsoylulara alaycı yaklaşımını gösterir (Terpening, 2013). Mr. Jingle, Mr. Pickwick'e aldatma sanatını öğreten, gezgin bir aktör, bir şarlatandır; paralarına konmak için zengin ve yaşı geçkin dulları baştan çıkarır. Dickens'ın "para ağı"na dönüşen ilişkileri ele alan bir diğer romanı *Dombey and Son*'ın (1846–48) baş kişisi deniz aşırı ticaretle zenginleşen Mr. Dombey ise adeta yeni ekonomik dönüşümün ete kemiğe bürünmüş halidir: "Mr. Dombey yeni banknotlar gibi parlak gıcır gıcır, tıraşlı, kısa saçlı, paralı beyefendilerden biriydi" (Dickens, 1999, s. 14). Anneleri vefat eden bir kız bir erkek, iki çocuk babasıdır. Küçük oğlu Paul'un "para ağı"nın farkında olan bir birey olarak yetişmesini amaçlar ve ona daima "para her şeye kadir, Paul" (Dickens, 1999, s. 77) der. Dickens'ın *Hard Times* romanındaki fabrikatör ve banker Josiah Bounderby ise "para ağını" yönetenlerden biri, rasyonel düşünce ve araçsal aklın İngiliz romanındaki ünlü temsilcilerindendir. Çocukluğu yoksulluk içinde geçen Bounderby servet sahibi olmasına yarayacak fırsatları değerlendirmiş ve Dombey gibi servetini sıfırdan yaratmıştır. Bu yüzden ortalıkta "Ben Coketown'ın Josiah Bounderby'yim" (Dickens, 2019, s. 73) diye kurumlanarak dolaşır. *Hard Times* romanındaki bir diğer ünlü karakter Mr. Gradgrind ise kentsoylu ideolojiye hakim olan rasyonel ve araçsal aklın bir karikatürüdür. Gradgrind durmadan rasyonelliğin öneminden bahsedip, doğanın nesnel ve rasyonel kurallara tabi olduğunu tekrarlayarak adeta Adam Smith'in insan müdahalesi dışında kendi rasyonel ve nesnel kurallarıyla işleyen piyasa kavramını ete kemiğe büründürür. *Hard Times*'in aşırı rasyonel ve duygusuz karakterleri, Marx'ın *Manifesto*'da belirttiği gibi, inanç dahil, tüm duygusallıkları bencil bir muhasebenin "buz gibi sularında" (2019, s. 42) boğan modern kentsoylu ilişkileri temsil ederler.

19. yüzyıl romanının resmettiği katı olan her şeyi buharlaştıran "para ağı" ilişkilerinde geleneksel cinsiyet kalıpları da buharlaşır. Dickens ve Thackeray gibi romancılar duygudan yoksun, soğuk bir muhasebeci akılla hareket eden kadın karakterlere yer verir. Bu karakterlerin eylemleri adeta dönüşen ekonomik koşullarda bir hayatta kalma kılavuzu niteliğindedir. Toplumsal eleştiri ve hicvin baş yapıtlarından biri sayılan William Makepeace Thackeray'ın *Vanity Fair* romanının (1847–48) baş kahramanı öksüz ve yoksul büyüyen Becky Sharpe gençlik ve güzelliğini para ve konfora kavuşma yolunda seferber eder. Waterloo Savaşı sırasında İngiliz bir general ile birlikte kendini Brüksel'de bulan Becky için paranın vatanı yoktur. Dolayısıyla savaşta Fransızların kazanma ihtimaline karşı Napoleon'un generallerinden birini baştan çıkarma planları yapmaktadır. *Vanity Fair* adından da anlaşılabilir gibi para ilişkilerinin insan ilişkilerinin yerini aldığını, boş ve gösterişten ibaret, tıpkı paranın kendisi gibi soyut ve uçucu bir gerçeklik yarattığını ima eder. Romanda kişilerin para karşılığı değeri olması, örneğin Miss Swartz'ın değeri iki yüz bin sterlin, Miss Crawley'nin değeri yetmiş bin sterlindir, kadının bir alışveriş nesnesi, alınıp satılan bir eşyaya dönüştüğünü gösterir. İngiliz romanındaki metalaşan ilişkiler 20. yüzyılın Marksist kuramcılarında Georg Lukacs'ın Marksist literatüre kattığı "reification" kavramı ışığında incelendiği takdirde, romanın ekonomik toplumsal dönüşümü nasıl yorumladığı daha kolay anlaşılacaktır. Lukacs *History and Class Consciousness* adlı kitabının "Reification and the Consciousness of the Proletariat" bölümünde insan ilişkilerinin metaların soyut nesnellikliğini taklit ederek "hayali bir nesnellik" kazandığını ve insani niteliğini yitirdiğini tartışmıştır (1968, s. 83). Thackeray'ın, Newcome ailesinin birkaç kuşak boyunca bankerlikten edindiği kazançla güçlü ve saygın bir konuma gelişini anlattığı bir diğer önemli romanı *The Newcomes*

(1854–55) tıpkı Vanity Fair gibi şeyleşen toplumsal ilişkileri göz önüne serer. İlginçtir ki, ‘kapitalizm’ bir terim olarak İngiliz dili ve kültürüne ilk kez bu eserle girmiştir.

Romanın baş karakteri Albay Thomas Newcome, banker akrabaları tarafından servetini yönetememekle suçlanan ve “para ağı” ilişkilerinde beceriksiz olduğu düşünülen biridir. Parasız bir kadınla evlenmiş olması, oğlunun ressam olmak istemesi ve baba olarak bunu teşvik etmesi, duygusallığı, cömertliği, zengin kalpli bir insan olması onu banker akrabalarının gözünde iyice sıfırlar. Roman, Thomas Newcome’ın şeyleşen toplumsal ilişkileri reddederek insani ilkelerle davranmasının servetini yitirmesine ve “para ağından” dışlanmasına yol açtığını anlatır. Onun güçlü insani yönünü ailede tek takdir eden kişi sevgili yeğeni Ethel Newcome’dır. Her ne kadar banker ailesinin sözünden çıkmaksızın servet evliliği yapsa da, Ethel ailesi açısından alınıp satılacak bir eşya muamelesi gördüğünün farkındadır ve bu ona ağır gelir. “Para ağı”nın şeyleşen ilişkilerine karşı insan tarafını koruyan amcası ise onun için değerlidir. O nedenle servetini yitiren amcasına yardım eli uzatan yalnızca odur.

Thomas Newcome gibi parasal ilişkilere duygusallık karıştıran karakterlerle “para ağı”nı yöneten karakterler bazen aynı kaderi paylaşabilir. Charles Dickens’in 1857 tarihli *Little Dorrit* romanında banker, girişimci, yatırımcı Mr. Merdle’in önünde politikacısından iş adamına herkes hizaya girmektedir. Nedeni ise onun verdiği tüyolarla servetlerini katlamış olmalarıdır. *Little Dorrit* zenginlik ve yoksulluk başlıklı iki kitaptan oluşur. İlk kitapta Dickens, Mr. Merdle’i “muazzam bir servetin sahibi, dahiyane girişimleri olan, dokunduğu her şeyi altına çeviren, kulakları olmayan bir Midas” olarak tarif eder: “inşaattan bankacılığa iyi olmadığı bir alan yoktur,” (2013, s. 246). Ne var ki, Merdle’in parasal spekülasyonları en sonunda kendisiyle birlik-

te ona yatırım yapan açgözlüleri de iflasa sürükler. Onun, Olimpos’un zirvesinden nasıl çakıldığını anlatan Dickens, Mr. Merdle’a kötü bir son hazırlamıştır. Öte yandan, Merdle gibilerin yönettiği “para ağı” ilişkileri anlayamadığı için batan Mr. Dorrit yıllarını borçlular hapishanesi olan Marshalsea’de çürütür. Araçsal-ticari akıldan bihaber olduğu için toplumun kaybedenleri arasındadır. Romanın dürüst ve iyiliksever karakteri Arthur Clennam’ın çabaları sayesinde Marshalsea’den çıkarak yeniden servetine kavuşan Mr. Dorrit, maalesef yine yanlış yatırımlar yapacak ve bu defa servetini Mr. Merdle’in saadet zinciri yüzünden eritecektir. Charles Dickens, William Makepeace Thackeray, Anthony Trollope gibi Viktorya döneminin önde gelen yazarları yatırım-zede karakterleri başarıyla yansıtır. Anthony Trollope’un iş adamı ve spekülör karakteri Augustus Melmotte, Merdle gibi intihara sürüklenir. *Little Dorrit*’deki Mr. Merdle gibi, Melmotte karakteri de, 1840’ların ‘demiryolu çılgınlığı’nın önemli aktörlerinden, piyasayı dolandıran sonra da hesap vermek zorunda kalan İrlandalı banker ve yatırımcı John Sadlier’a dayanır. Trollope’un 1870’lerin spekülatif çılgınlığını hicveden *The Way We Live Now* adlı romanı özellikle spekülasyon yoluyla köşe dönmeyi sert biçimde eleştirdiği için takdir toplamıştır. Romanda, olaylar Amerika’da Salt Lake City’den Meksika’ya uzanan demiryolunu yapan şirketin hisselerini spekülatif yolla yükselterek para kazanmayı amaçlayan banker Augustus Melmotte çevresinde gelişir. Tıpkı Merdle gibi, servetini siyasi güce dönüştürmek için İngiliz Parlamentosu’na giren Melmotte’in başı, imza taklit ederek giriştiği yolsuzluklar yüzünden derde girer. Siyasi kariyeri onursuz bir biçimde sona eren Melmotte, tıpkı Mr. Merdle gibi intihar eder. Her iki karakter de piyasayı dolandıran, haksız kazanç sağlayan ve usulsüzlük yapan, daha sonra bunlar ortaya çıktığında zehir içerek intihar eden

dönemin ünlü hisse spekülâtörü John Sadler'dan esinlenmiştir.

İngiliz toplumunun sermaye birikimi ve sanayi devrimiyle birlikte dönüşümünün bireyin kaderini belirlediğini gören bir diğer yazar, George Eliot takma adını kullanan Mary Ann Evans'tır. Dickens gibi o da parayı fetiş nesnesi haline getiren İngiliz toplumunu hicveder. *Silas Marner* (1861) adlı romanında toplumdaki dışlanmış kendi halinde bir dokumacı saplantılı bir şekilde altın para biriktirir. Eliot soyut değerleri fetişleştirmenin psikolojik nedenlerine, yalnızlığa, yabancılaşmaya, duygusal yoksunluğa eğilir. Duygulardan arınmış, nesnel arasındaki ilişkiyi taklit eden insan ilişkileri bireylerin psikolojisini bozmakta, onları yabancılaşma ve yalnızlığa itmektedir. George Eliot sanayi devrimiyle bir "cash nexus" a dönüşen İngiltere'nin panoramasını yansıttığı ünlü eseri *Middlemarch*'ta (1871), kapitalizmin hakimiyetine giren İngiliz toplumunu sosyolojik açıdan incelenmeye değer bir sahne gibi yansıtır. Roman sanayi ve ticaretle zenginleşmenin getirdiği ayrıcalıklara sahip olan ve olmayanların deneyimleri arasındaki farka odaklanır. Kalabalık bir karakter ordusu ve çeşitli hikayelerin iç içe geçmesiyle oluşan geniş tablodan hareketle bireylerin hayat kavgasına odaklanan *Middlemarch* edebiyatta gerçekçilik ve romanın temsil kabiliyeti tartışmalarını alevlendirmiştir. Sanayi ve kapitalist dönüşümün sadece işçi ve emek denklemiyle yansıtamayacağını düşünen eleştirmenler Eliot'un romanlarını önemser. Bu nedenle, Fredric Jameson'un "doğmakta olan kapitalist düzende kentsoylu öznenin inşası ve günümüzde şizofrenik bir biçimde dağılışı süreci" (Jameson, 2007, s. 158) olarak tanımladığı roman estetiğinin tarihsel gelişiminde George Eliot romanlarının özel bir yeri vardır. Thomas A. Laughlin, *Middlemarch*'ın, Jameson'un tarif ettiği şekilde bireyi temsil etme anlamında bir geçiş romanı olduğunu söyler, çünkü sadece bireye odaklanan "Bildun-

gsroman"³ türünü aşarak, bireyin kaderini seçimlerinin değil, kendi dışındaki nesnel gerçekliğin, yani ekonominin, politik, tarihsel, toplumsal ilişkiler ağının belirlediğini ortaya koyar (Laughlin, 2010, s. 5).

Nesnel tarihsel ve sosyolojik bir çerçeveye kurduğu için tarihsel roman olarak da nitelenen eser, kapitalizme evrilen toplumun merkezindeki kentsoylu bireyin kaderinin, tamamen nesnel toplumsal ilişkiler ağı, yani "para ağı" tarafından belirlendiğini gösterir. Eliot'un gerçekçiliği hedefleyerek oluşturduğu tablo, Marx'ın *Grundrisse*'de tarif ettiği sermayenin bireylerden bağımsız dolaşımının oluşturduğu tablo ile aynıdır. Romanın ana kişisi, serbest girişimci Caleb Garth, kısa vadede büyük kazanç sağlamayı umduğu demiryoluna yatırım yapar:

Caleb Garth'ın dediği gibi "iş hacmi artmakta" dır. Ve büyüyen iş kollarından biri demiryolu inşaattı. Hatlardan birinin, şimdiye dek şaşkınlığın kıramadığı bir huzurla sığırların otladığı Lowick bölgesinden geçmesi düşünülüyordu. Böylece demir yollarının bebek adımları Caleb Garth'ın işlerine dahil olarak sevdiği iki insan bağlamında buradaki tarihin gidişini belirleyecekti. (Eliot, 2021, s. 96)

Caleb Garth'ın bir girişimci-yatırımcı olarak hedefi sermayesini kazançlı bir işe yatırmaktır. Bu uğurda hayatın neşeli ve sevinçli yönlerinden ödün veren Garth'ın tek kazancı mutsuzluk olur. Öte yandan, George Eliot'un *Felix Holt* (1866) romanı sermayesi olmayanların kaderinin ne kadar mücadele ederlerse etsinler kolay kolay değişmediğini gösterir. Eserin baş kişisi Felix Holt'un işçi sınıfının hakları için verdiği mücadelenin felaketle sonuçlanması bunun bir göstergesidir. 1832 yılında ge-

3 . Karakterin çocukluğundan itibaren ahlaki ve psikolojik gelişimini ele alan roman türüne denir. En ünlü örneklerinden biri Charles Dickens'in *Great Expectations* adlı eseridir.

tirilen Reform Yasası öncesindeki olayları ele alan roman, zengin toprak sahipleriyle yükselen işçi sınıfı arasındaki siyasi güç çatışmasının sürüp gideceğini gösterir. Viktorya dönemi İngiltere'sinde sanayi üretimi meçişle birlikte yükselen işçi sınıfını ele alan Felix Holt gibi romanlar artmıştır. 1837'de Avam Kamarası'na giren ve İngiltere'de iki dönem başbakanlık yapan Benjamin Disraeli, bir yandan da renkli bir edebiyat kariyerine yönelir. Disraeli'nin politik üçlemesinin ikinci kitabı olan *Sybil; The Two Nations* İngiliz işçi sınıfının zorlayıcı koşullarda varolma mücadelesini gözler önüne serer. Kitabın başlığındaki iki millet, sermaye sahipleri ve işçi sınıfıdır; aralarındaki ekonomik uçurumdan dolayı sanki iki ayrı millet gibidirler. Tezli roman türünün bir örneği olan eser yoksulluğa, çaresizliğe karşı bir tepki oluşturmayı amaçlamaktadır. Disraeli, Thomas Carlyle gibi 'Chartist'⁴ harekete ilgi göstermiş ve Chartistlerin evrensel seçme ve seçilme hakkı arayışını desteklemiş gibi görünmüştür. Parlamento'da reformcu kanadı temsil eden Disraeli bir konuşmasında "emeğin hakkı mülkiyet hakkı kadar kutsaldır" der. Ne var ki, oylama günü geldiğinde Chartist taleplerinin reddi için oy kullanır. Disraeli'nin tutumu, edebiyatın dürüstlüğü ile siyasetin çıkarıcılığı ve iki yüzlülüğü arasında kaldığını gösterir. Chartism olarak bilinen İngiliz işçi sınıfı hareketinin edebiyata yansımaları, romanın toplumsal, ekonomik, politik süreçlere duyarlılığı, olguları nesnel bir bakışla yorumlamadaki benzersiz niteliği sayesinde mümkün olmuştur. Toplumsal gerçekçi dediğimiz, aslında sosyolojik bir bakışa sahip romanla birlikte Chartistler edebiyatta boy gösterir. Chartism hareketine eserlerinde ilk yer veren yazarlardan biri Elizabeth Gaskell'dir. İlk defa 1848'de *Manchester Hikayesi* adıyla basılan, daha sonra başlığı *Mary Barton* olarak değiştirilen romanında, sanayi şehri

Manchester'da yaşayan işçi sınıfına ait iki aileyi, Barton ve Wilson'ları anlatır.

Romanda Mary Barton'ın babası John Barton bir Chartist'tir. Pamuklu dokuma fabrikasında işçi olan Barton'ın toplumsal eşitsizliği dile getiren sesi romana hakimdir. Mary'nin kardeşi Tom kızamığa yakalanır ve aile tedavi olması için gereken parayı bulamadığından ölür. Kız kardeşi Esther Barton ise bir askerle kaçarak hamile kalır, daha sonra sokaklara düşer. Barton'ların karşısında ise fabrikatör Carson ailesi vardır. Ailenin varisi Harry Carson işçileri küçümseyerek hak taleplerine gülmektedir. Romanın dramatik gerilim noktası Harry Carson'ın, Mary'nin babası tarafından öldürülmesidir. Gaskell sınıf çatışmasının yer yer şiddete dönüştüğünü başarıyla yansıtır. "Para ağı" karşısında işçi sınıfını ele alan bir diğer yazar da Anthony Trollope'un annesi Frances Trollope'tur. 1840'ta tefrika halinde yayınlanan *Michael Armstrong, A Factory Boy* romanı İngiltere'nin endüstri toplumunu ilk tarif eden eseri unvanını almış, işçilerin dünyasını, çocuk işçiler ve pamuklu dokuma fabrikasındaki yaşamı nesnel ayrıntılarıyla ve sosyolojik bir bakışla anlatan ilk eser olarak tarihe geçmiştir. Yoksul işçi çocukların, domuz çiftliğindeki domuzlarla yiyecek kapma yarışına girmesinin betimlendiği sahneler eleştirilenlerin ağır eleştirilerine maruz kalmıştır. Roman, tıpkı Mary Barton gibi, fabrika sahibi ile işçiler arasında asla kapanmayacak olan eşitsizliği çarpıcı biçimde ortaya koyar.

Chartistleri ele alan bir diğer yazar Charles Kingsley, *Alton Locke* (1849) adlı romanında İngiliz işçi sınıfının tarihe geçen bu hareketini nesnel bir bakış açısıyla yansıtmayı amaçlar. Toplumsal reformcu, profesör, tarihçi, romancı ve şair Kingsley, Charles Darwin'in iyi bir dostuydu. Romanın baş kişisi Alton Locke işçilerin yoksulluk ve çaresizlikten oluşan kaderini değiştireceğine inandığı için Chartist harekete katılan

⁴ . Sanayileşme ile birlikte 1830'larda ortaya çıkan İngiliz işçi sınıfı hareketi. Temel mücadelesi işçilerin evrensel oy hakkına sahip olmasıydı.

bir tekstil emekçisidir. Hareketin başarılı olamaması nedeniyle umutlarını yitiren Locke, yeni dünyaya yani Amerika'ya göç etmeye karar verir. Ne var ki, yeni yaşamına başlama umutları bindiği gemide sona erecektir. Öte yandan, edebiyata yansıyan işçi hareketleri Chartism ile sınırlı değildir. İngiliz tarihinde dokuma işçilerinin ayaklanması olarak bilinen, 1811-13 arasında Nottingham'da başlayıp tüm İngiltere'ye yayılan 'Luddite' ayaklanmaları edebiyata Charlotte Brontë'nin Shirley (1849) adlı eseriyle girer. Dokuma işçilerinin dramını gözler önüne serdiği için toplumsal gerçekçi roman kategorisine alınan eser, geleneksel dokumacılik yöntemlerinin yerini suyun ya da buharın gücüyle çalışan tekstil makinelerinin almasıyla birlikte işsiz kalarak eylem başlatan tekstil işçilerinden etkilenmiştir. İşçilerin dokuma fabrikalarını yakıp yıkarak tepki gösterdiği olayları aktarır. Ana karakterlerden biri olan Robert Moore, Yorkshire'daki tekstil atölyesinde makineleri kullandığı için Luddite örgütlenmesinin hedefi haline gelir. Brontë romanında, Luddite'lara pek de iyi gözle bakmaz, verdikleri zarara odaklanır ve onları birer vandal olarak yansıtır. Oysa bu ayaklanmalar, İngiltere'de sanayileşme ve makine üretiminin toplumu nasıl değiştireceğini, cottage economy denen ev imalatı sektörüne son vererek kitleleri işsiz ve aç bırakacağını öngören tarihsel bir dönüm noktasıdır. Tarihsel kaynaklar ayaklanma sırasında yakalanıp tutuklanan ve yargılandıktan sonra asılan işçiler arasında 13 yaşında bir çocuk olduğunu belirtir. Bu olay küçük üretici ("cottage economy") tarafından desteklenen merkantilizmden geniş ölçekli fabrika üretimi ve serbest piyasa ekonomisine geçen İngiltere'de fabrika sahibinin yükselişini ve sadece fabrikaya değil, siyasete, Parlamento'ya ve yasalara hakim olduğunu gözler önüne sermektedir.

Karl Marx ve Friedrich Engels'in *Komünist Manifesto*'da tespit ettiği gibi modern sanayileşmiş Batı toplumu kentsoylu ser-

maye sınıfı ve işçi sınıfı olarak iki karşıt kampa evrilmiştir. Öte yandan örneğin İngiltere'nin güçlü bir sanayi kurmasının nedenlerinin başında yediden yetmişe herkesi fabrikaya sokması gelir. Viktorya döneminde çocuk işçiliği yaygın ve sıradan bir olgudur ve elbette kaçınılmaz olarak İngiliz romanına yansımıştır. Durumu çarpıcı anlatım ve betimlerle yansıtan yazarların başında Charles Dickens gelir. Kendisi de bir zamanlar çocuk işçi olan Dickens, 1824'te babasının borç nedeniyle hapse atılması üzerine, çocuk yaşta ailesinin geçimini üstlenmiş, ayakkabı boyası ve cila üreten bir fabrikada çalışmıştır. Bu nedenle Dickens romanlarının ağır koşullarda çalıştırılan ve eğitimden mahrum kalan çocuk karakterlerle dolu olması şaşırtıcı değildir. Oliver Twist romanının baş kişisi Oliver, yoksul, kimsesizlere aş ve iş verilen, dönemin İngiltere'sinde yaygın bir kurum olan "workhouse"ta doğmuş öksüz bir çocuktur. Kendisi gibi öksüz çocuklarla birlikte boğaz tokluğuna çalıştırılır. *David Copperfield*'in David'i, *Great Expectations*'in Pip'i, *Christmas Carol*'daki Tiny Tim, *Hard Times*'daki Cecilia Jup benzer şekilde paranın sağladığı ayrıcalıklardan, hatta en temel haklardan mahrum yetişen çocuklardır. Toplum gerçeklerini nesnel ve gerçekçi bir bakışla anlatmaya çalışan yazarların çoğu Charles Dickens'tan fazlasıyla etkilenmiştir. Onun büyük hayranlarından biri ise George Gissing'tir. Dar gelirli bir öğretmen ve yazar olarak Londra'da geçinmeye çalışan Gissing'in, John Forster'in Dickens'ın Hayatı adlı kitabını elinden düşürmediği söylenir. Yoksul işçi sınıfının umutsuzluğunu ele aldığı *The Nether World* (1889) romanı Londra'nın gecekondu semtlerinde geçer. Doğalcı (naturalist) bir üslupla yazdığı, sosyolojik inceleme tadındaki romanı, gelir eşitsizliği ve adaletsizliğin asla düzelmeyeceğini ima ettiği için eleştirmenler tarafından kötümser bulunmuştur. Öte yandan, Gissing'in asıl idolü Émile Zola'ydı. Naturalizmin öncüsü olan Zola romanı laboratuvarında

yapılan bilimsel bir deney gibi görmek gerektiğini savundu.

Georg Lukacs, Zola'nın insan psikolojisinin analizi olduğunu iddia ettiği karakterleri Dickens ya da Balzac karakterleri kadar gerçekçi bulmaz. Hatta Lukacs, Zola'yı biyolojik mistisizme prim vermekle suçlar çünkü Zola genetik mirası insan davranışlarının kaynağı ve insan hayatının temel belirleyicisi olarak görür (Birchall, 1978, s. 102). Bu tür bir belirleyicilik taşıyan bakış açısı gerçekliği diyalektik biçimde açıklayan Marksistlerin eleştirisine maruz kalmıştır. Öte yandan, Zola'nın olguların ayrıntılı bir dökümünü yapma tutkusunu, tıpkı Balzac gibi bilimsel bakış açısını edebiyatta yansıtma isteği ve romanın toplumsal gerçekliği yansıtma gücüne olan inancı Marksist okumalara olanak tanır. Émile Zola'nın toplumu tıpkı bir sosyolog gibi bilimsel bir nesnellikle yansıtmaya olan tutkusunu anlamak açısından *Germinal* adlı romanı büyük önem taşır. Yazar 1860'lardaki madenci ayaklanmalarına dayanan ve adını Fransız Devrimi takviminin yedinci ayından alan *Germinal*'i (1885) yazmaya başlamadan önce sahaya iner ve madencilerin yaşadığı gerçeği romanında doğru yansıtmak amacıyla Anzin madenlerinde haftalarca gözlem yapar. Tom Wolfe'un anlatımına göre fraki, silindir şapkası, elinde kalem ve not defteriyle maden kuyularına inerek gördüklerini kaydetmesi madencilerin tuhafına gitmiştir. Romanda yoksulluğu dayanılmaz boyutlarda yaşayan madenci topluluklarının öfkelerini anlatan sahnelerin son derece etkileyici ve ürpertici olmasının nedeni belki de Zola'nın madenlerde yaptığı gözlemdir. Zola'nın madencilerin arasına girerek onlarla aynı havayı solumuş olması hiç şüphesiz anlatımına büyük katkı sağlamıştır. Romanın en etkileyici sahnesi madencilerin öfkelerini yansıtan ünlü satırlardır: “Yeni sürgünlerin boy verdiği o sabah parıldayan güneşin altında bütün kırsal, tarlalarda

yavaşça filizlenen tohumlar gibi yavaşça büyüyen, hasada yetişmek için boy atan ve olgunluğu elbet bir gün topraktan fıskırmasını sağlayacak, kapkara ve öfkeli kalabalığın şarkısıyla inliyordu” (Zola, 2016, s. 640). Zola'nın geliştirdiği romansal söylem elbette bilimsel bir çalışmadan farklı gerçekçi bir estetiğin son derece etkileyici bir parçasıdır.⁵

Doğalcı estetik romana Charles Dickens ile giren çocuk işçiliğini ele alan eserlerin başvurduğu başlıca tarzıdır. Atlantik Okyanusunun diğer yakasında da popüler olmuştur. Amerikan Sosyalist Partisi üyelerinden John Spargo'nun *The Bitter Cry of the Children* (1906) adlı romanı çocuk işçilerin kötü koşullarını ortaya koyar. John Spargo bir ‘muckraker’di. ‘Muckraker’ Amerika’da “İlerici Dönem” olarak bilinen, toplumsal gelir adaletsizliği, politikacı-patron iş birliği ve yolsuzlukların teşhir edildiği dönemde tüm olumsuzlukları ifşa eden haberler yapan gazetecilere verilen isimdir. Spargo onların en ünlülerinden

5 . Romansal söylem kavramıyla ilgili en temel kuramlardan biri edebiyat ve dil kuramcısı Mikhail M. Bakhtin'e aittir. Varolan biçimsel incelemeleri yüzeysel bulan ve eleştiren Bakhtin dil, biçim, söylem ve roman estetiğini bir araya getiren, “karnaval”, “diyaloji”, “heteroglossia” gibi kavramlarla son derece özgün bir edebiyat kuramı geliştirmiştir. Romanı zaman ve mekana yayılan, birden fazla kurgu ve hikayenin aynı anda anlatımına elverişli, farklı ve çeşitli bakış açılarıyla ayrışan dil, şive, söylemleri yeniden kurabilen bir “heteroglossia” olarak tanımlar. Romanın tek bir bakış açısı ve standart bir dil yerine, nasıl çoklu bakış açıları, söylemler ve anlatı katmanları kullandığını, içerik ve biçimin bu sayede nasıl birbirini belirlediğini, metin ve bağlamın birbirine kenetlendiğini, farklı türde metinlerin nasıl içi içe geçtiğini, halkın kullandığı dil ve söylemi yansıtarak nasıl yeni bir estetik geliştirdiğini ortaya koydu. Bakhtin'in görüşleri, romanın neden hem deneyelliğe açık hem de ortalama okura hitap eden popüler bir tür olduğuna açıklık getirmesi açısından son derece etkin ve anlaşılırdır.

biridir. ‘İlerici Dönem’,⁶ sanayileşme, paranın küçük bir azınlığın elinde konsantasyonu ve gelir adaletsizliğinin iki dönem başkanlık yapan Theodore (Teddy) Roosevelt öncülüğünde hedef alındığı dönemdi. Söz konusu olumsuzluklara karşı toplumsal reform taleplerine kayıtsız kalmayan Spargo gibi, ‘muckraker’ lar, yani yolsuzluk ve adaletsizlikleri teşhir eden, bununla bozuk düzeni iyileştirmeyi hedefleyen gazeteci ve yazarlar bu dönemin sembolü olmuşlardı. İşte bu gazetecilerin bazıları, yolsuzluk, yoksulluk, adaletsizlik, eşitsizlik gibi toplumsal öneme sahip konuları edebiyata taşıyarak ‘Muckraking’ romanları olarak bilinen türü ortaya koydu. Bu tür, yirminci yüzyıla girerken, romanın paranın ayrıcalıklarına sahip olanlar ve olmayanlar arasındaki çatışmayı anlatmaktan vaz geçmediğini ve bu çatışmayı anlatan en çarpıcı tür olmaya devam ettiğini gözler önüne serer. Amerika’da ‘muckraker’ akımının en ünlü ismi Upton Sinclair’dır. Emile Zola’nın öncülüğünü yaptığı naturalist yani doğalcı anlatımı benimsemiştir.

Sinclair’in en ünlü ‘muckraking’ romanı, baş yapıtı sayılan *The Jungle*’dir. Devrin önde gelen sosyalist yayınlarından birinin talebi üzerine et endüstrisinin kalbi, Chicago’nun Packingtown olarak bilinen bölgesinde iki ay yaşayarak, tıpkı Zola’nın madenlere inerek madencilerin çalışma koşullarını incelemesi gibi, bu sektörde çalışan işçilerin durumunu incelemiştir. Sinclair’in romana sosyolojik bir araştırma yapar gibi yaklaştığını söylemek yanlış olmaz. Muckraking romanları yeni yüzyılda halen sosyoloji tadında yapıtlara, nesnel ve doğalcı anlatıma talep olduğunun kanıtıdır. Sinclair New Jersey’e dönerek ufak bir kulübeye kapanır ve romanını dokuz haf-

tada bitirir. Roman devrin önde gelen sosyalist dergisinde tefrika edilir. Litvanya’dan göçmen olarak gelen ve et endüstrisinde çalışan bir aileyi anlattığı bu eserde, Sinclair et ve şarküteri üretimindeki hilelerden, sık görülen iş kazalarında kopan parmaklara, olumsuz koşullar, yorgunluk, yetersiz beslenme nedeniyle işçiler arasında yaygın tüberküloza kadar işçi sınıfının yaşadığı zorlukları ayrıntılı biçimde yansıtır. Yazar *The Jungle* sözcüğünün mecaz anlamını ne Chicago ne de Amerika için kullanmıştır. The Jungle kapitalist medeniyetin ta kendisidir.

Chicago’daki vahşi kapitalizmi ele alan tek yazar Upton Sinclair değildi. Ondan daha önce Amerikan toplumsal gerçekçi edebiyatının öncülerinden Theodore Dreiser, 1900 tarihli *Sister Carrie* adlı romanında fabrika işçiliğinin ağır koşullarını gözler önüne sermişti. Küçük kasabadaki hayatından sıkılarak büyük kente şansını denemeye gelen yoksul Caroline Weeber, ablasının Chicago varoşlarındaki evine yerleşir. Kıt kanaat geçinen ablası ve eşi, Carrie’nin bir an önce iş bulup ev ekonomisine katkıda bulunmasını beklemektedirler. Üzerindeki incecik kıyafetlerle zorlu Chicago kışında iş aramaya başlayan on sekiz yaşındaki Carrie günlerce taban teper. Bulabildiği tek iş çok küçük bir ücret karşılığında ayakkabı atölyesinde delgi makinesiyle ayakkabılara bağcık deliği açma işidir. Bunun için havasız ve ter kokan bir atölyede hiç kalkmadan saatlerce bir taburenin üzerinde oturması gerekmekte, bu ise morali bozmakta ve kısa sürede her yanının tutulmasına yol açmaktadır. Carrie bu işi uzun süre devam ettiremeyeceğini çoktan anlamıştır. Ne var ki, ablasının küçücük dairesinde bedava oturamayacağına göre kiraya yardımcı olması beklenmektedir. Romanda yansıtılan aile ilişkisi Marx’ın işaret ettiği gibi geleneksel aile ilişkilerinin paranın soğuk acımasızlığına teslim olmasını son derece çarpıcı biçimde yansıtır.

6 . Amerika’da “The Progressive Era” (1896 -1916) olarak bilinen ve dönemin ABD başkanı Teddy Roosevelt liderliğinde siyasi yozlaşmaya ve sermaye sömürüsüne karşı başlatılan mücadeleyi içeren dönem.

Carrie'nin soğuk kış günleri için kışlık bir mantoya, kışlık botlara ihtiyacı vardır. Ne var ki, ablası ondan kiraya ve ev giderleriyle ortak olmasını beklemektedir. Uzun saatler boyunca çalışma karşılığında temel ihtiyaçlarını bile gideremeyeceği oranda az para kazanan Carrie, kentsoylu hayatın hiç de beklediği gibi fırsatlarla dolu olmadığını kısa sürede anlar. Roman genç kızın şeyleşen toplumsal ilişkileri benimseyerek kendini bir meta olarak algılamaya başlaması sürecini çarpıcı biçimde resmeder.

Atlantik'in diğer yakasında sanayi dönüşümü beklenenden hızlı gelişmiş, 1800'lerle birlikte kıtayı baştan başa geçiren demir yolu ağının kurulması Amerikan topraklarının dört bir tarafını birbirine bağlayan ticaret ve kapitalist "para ağı"nın hakimiyetini hızlandırmıştır. Hızlı sanayileşmeyi destekleyen ve serbest piyasa koşullarını uygulayan Amerikan hükümetleri, patronları koruyan yasalara ağırlık vererek kapitalist şirketleşmenin önünü açtı. Şirketleşen ve finans kapitalizme evrilen Amerikan ekonomisinin kalbi New York, Wall Street'ti. 19. yüzyılın ortalarından itibaren "para ağı"nın merkezi haline gelen Wall Street'te yapılan spekülasyonları eserlerine taşıyan yazarlardan biri Edith Wharton'dır. O sınıfa dahil olduğu için New York sosyetesini hayatını yakından ve gerçekçi bir bakışla gözlemleme olanağı bularak çarpıcı biçimde romanlarına aktarmıştır. 1905'te yayınlanan *The House of Mirth* adlı eseri sosyetik ama parasız güzel Lily Bart'ın elindeki üç kuruşu hiç anlamadığı borsa spekülasyonlarına yatırmasını ve elde ettiği kazancın karşılığını çeşitli tavizler vererek ödemesini bekleyen kötü niyetli sosyetik çevresinin oyununa gelmesini anlatır. Ona borsaya yatırarak parasını katlama sözü veren, yakın dostunun eşi Gus Trenor'a elindeki tüm parasını teslim eder ve bir süre için hisselerin yüksek getirisiyle lüks hayatının ihtiyaçlarını karşılar. Fakat Lily, New York borsasının daima kazandırmadığını ve bu tür yatırımın ku-

mardan farklı olmadığını büyük bir hayal kırıklığıyla öğrenecektir. Lily Bart "para ağının" kaybedenleri arasındadır. Upton Sinclair ile Edith Wharton Amerikan toplumunun kazananları ile kaybedenlerini iki farklı kutuptan başarıyla yansıtmıştır. İki yazarın ortak özelliği dev bir "para ağı"na dönüşen toplumun acımasızlığının iki farklı kutuptan bakıldığında farksız olduğunu ortaya koymalarıdır. Okurlarına verdikleri en önemli mesaj "para ağının" bir dokunmayla yıkılan iskambil kağıdı kuleden farksız olmasıdır. İskambil kağıdından kulenin en tepe noktası Wall Street'tir. Wall Street balonu 1929'un Ekim ayında patlar ve Amerika'da yıllar sürecektir Büyük Buhran'a yol açar. Endeksi aynı yılın Ağustos ayında tavan yapan borsa, ederdinden fazla değer kazanarak fiyatı balon gibi şişen hisse senetlerinin çakılmasıyla yatırım yapan yüz binleri iflasa sürükler. "Kara Salı" olarak adlandırılan gün, panik içindeki yatırımcıların ellerindeki hisseleri yok pahasına satmak istemesiyle milyarlarca doların buharlaştığı gündür. Sonraki süreçte iş yerleri kapanmış, alınan kredilerin ödenememesi nedeniyle bankalar batmış, bankaların batmasıyla daha fazla sayıda insan para kaybına uğramış ve çalışan orta sınıfın birikimleri buhar olmuştu. 1930'a gelindiğinde 4 milyon Amerikalı işsiz, 1931'de yüzde elli artışla 6 milyona çıktı. İşte Upton Sinclair'in anlatmaya çalıştığı kapitalist medeniyet, yani "para ağı" böyle çözülmekteydi.

1800'lerin sonlarında yaşanan ekonomik çalkantı nedeniyle Edith Wharton'ın Lily Bart'ını intihara götüren Wall Street, 'Kükreyen Yirmiler' olarak bilinen 1920'lerin uçmakta olan Amerikan ekonomisinin tam olarak nereye uçtuğunu göstermiştir. 1920'lerde gayri safi milli hasılası rekorlar kıran Amerika'da orta sınıf zenginleşmiş, artan tüketimle birlikte her eve çamaşır makinesinden, telefona kadar modern cihazlar girmişti. Orta sınıf Amerikalılar Henry Ford'un montaj hat-

tını fabrikaya sokmasıyla maliyeti düşen ve ucuzlayan arabayı taksitle almaya başlamıştı. Ne var ki, ekonomiyi şahlandıran boyutta tüketim, finansal spekülasyonun yol açtığı Büyük Buhran'la birlikte sona erecekti. Kükreyen yirmilerin sonunda orta sınıf, kentsoylu Amerikan halkının yüzleştiği gerçek, işsizlik, yoksulluk, çaresizlik olmuştu. İş yerlerinin kapanmasıyla işsiz kalan yığınları belirsiz bir gelecek bekliyordu. Büyük şehirlerde ucuz ekmeğe kuyrukları ve aş evleri olağan görüntüler haline gelmişti. Ülkenin kırsal bölgelerinde, batı, orta batı ve güney batıda, tam bu sırada ortaya çıkan kuraklık ise çiftçiyi vurmuş, ziraat kredilerini geri ödeyemeyen çiftçilerin arazilerine bankalar el koymaya başlamıştı. “Dust Bowl” (toz çanağı) denen doğal felaket ekinleri yok etmiş, zora düşen çiftçilerin doğuya göçerek büyük şehirlerde iş aramasına yol açmış ve bunun sonucunda işsizlik katlanmıştı. John Steinbeck'in Pulitzer ödüllü baş yapıtı *The Grapes of Wrath* (1939) Büyük Buhran döneminde çiftçilerin içine düştüğü çıkmazı yansıtan Amerikan edebiyatının klasiklerinden biridir. Kuraklık kurbanı Amerikan çiftçilerinin dramını anlatan roman, buhran döneminde çalıştıkları çiftlikten atılan ve işsiz kalan Oklahoma'lı mevsimlik tarım işçisi Joad ailesinin, batıya, California'ya göçünü ve buradaki hayat mücadelesini ele alır. Joad ailesinin başına gelenler Amerikan çiftçisinin nasıl bankalar tarafından ezildiğini göstermektedir. Route 66 boyunca yerinden yurdundan olmuş göç kafileleriyle birlikte yapılan zorlu yolculuk sonunda California'ya varan aile, kendileri gibi on binlerin iş aradığını görerek umutsuzluğa kapılır. Önce bir şeftali bahçesinde, sonrasında pamuk tarlasında iş bulan, gündelik kazançlarıyla güç bela karınlarını doyurabilen ailenin erkekleri yaşadıkları ezici sömürü koşullarına baş kaldırmayı seçer. Romanda “Açlığın yalnızca kendi sancıyan midesini değil, çocuklarının acınacak haldeki karınlarını da kemirdiği bir adamı nasıl korkutabilirsiniz? Korkuta-

mazsınız – o bütün korkuların ötesindeki korkuyu bilir” (Steinbeck, 2020, s. 549) sözlerinin geçtiği bölüm edebiyatın en çarpıcı anlatımlarından biri olarak tarihe geçmiştir. Büyük Buhran sadece New York değil, ülke genelinde ekonomik çöküntüye yol açarak milyonları yoksul ve mahrum bırakmış, hatta etkisi dünyaya yayılmıştır. Steinbeck'in baş yapıtı, Marx'ın çok daha önceleri dikkati çektiği, sermayenin serbest dolaşımı sonucunda artan üretim, kazanç, tüketim, konforlu yaşam, kentleşme; kısacası artan her şeyin ve doyumluğa ulaşan ekonominin nasıl büyük yıkımlara yol açacağını göstermesi bakımından 20. yüzyıl Batı edebiyatına damgasını vurur.

Robinson Crusoe'dan *The Grapes of Wrath*'a Batı romanının iki yüz yıllık serüveninde ortaya çıkan gerçek, romanın Batı toplumunda ilişkilerin paranın nesnel ve rasyonel modelini taklit etmesini tarihsel, toplumsal ve ekonomik perspektiften yansıtabilme gücüdür. Çalışmamızda, ekonomi politikası, sanayileşme ve sermayenin serbest dolaşımıyla dönüşen Batı toplumunun roman estetiğiyle buluşmasını ele aldık ve romanın Thomas Carlyle'in “para ağı” olarak tanımladığı dönüşüme tanıklık ettiğini gösterdik. Merkantilist ekonomiden sanayi üretimine ve serbest ticarete dayalı ekonomiye geçiş Batı'yı kökten değiştirirken, romanın bu dönüşümü yaratıcı bir bakışla temsil eden anlatı tekniklerini hızla geliştirdiğine işaret ettik. Modern endüstriyel toplumun mekanik sıklılığını, yaratıcılıktan yoksunluğunu, şeyleşmiş ilişkilerini yansıtan estetik formülleri geliştiren romanın söz konusu becerileri sayesinde edebiyatın en popüler türü haline geldiğini ortaya koyduk. Temel iddiamız romanın evriminin ekonomi politikten ayrı tutulamayacağı ve söz konusu evrimin yalnızca türün iç dinamiklerinin incelenmesiyle anlaşılamayacağı. O nedenle romanın temsil işlevinin ekonomi politikte koşut biçimde dönüşerek doğalcı ve gerçekçi estetik akımlarını nasıl ortaya

çıkardığı ve bu sayede “para ağını” sosyolojik bir çalışmaya yakın bir nesnellikle nasıl temsil ettiğini göstermenin önemine değindik. Amacımız çalışmamızın romanın bilimsel ve analitik dil kuramları yoluyla incelenmesinde bir köprü niteliğine sahip olmasıdır.

Kaynakça

- Austen, Jane. (2019). *Gurur ve önyargı* (H. Koç, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Bakhtin, Mikhail M. (1981). *The Dialogic imagination: Four essays* (M. Holquist, Ed.). University of Texas Press.
- Birchall Ian, H. (1978). Gyorgy Lukacs and the novels of Emile Zola. *The Sociological Review*, 26, 92–108.
- Brown, J. P. (1986). *A Reader's guide to the nineteenth-century novel*. Macmillan.
- Carlyle, T. (1840). *Chartism*. Jame Fraser.
- Childers, J. W. (2001). Industrial culture and the Victorian novel. In D. David (Ed.), *The Cambridge Companion to the Victorian Novel* (ss. 78–79). Cambridge University Press.
- Dickens, C. (1999). *Dombey and son*. Wordsworth Classics.
- Dickens, C. (2013). *Little Dorrit*. Pennsylvania State University.
- Dickens, C. (2019). *Zor zamanlar* (A. Özüpek, Çev.). Dorlion Yayınevi.
- Eliot, G. (2021). *Middlemarch* (Ü. Aydın, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Eliot, S. (2000). By way of an introduction: Money, death, literacy and light. In Delia da Sousa Correa (Ed.), *The Nineteenth-century Novel: Realisms* (ss. 7–8). Routledge.
- Hulme, R. D. (2013). Money in Jane Austen. *The Review of English Studies*, 64(264), 289–310.
- Jameson, F. (2007). *The Modernist papers*. Verso.
- Laughlin, T. A. (2021). George Eliot's epic syntax: History and totality in Middlemarch. *Mediations: Journal of the Marxist Literary Group*. 33(1–2). <https://mediationsjournal.org/articles/eliot-epic-syntax>
- Lukacs, G. (1968). *History and class consciousness* (R. Livingstone, Trans.). The MIT Press.
- Marx, K, & Engels, F. (2019). *Manifesto of the communist party*. Independent Publisher.
- Steinbeck, J. (2020). *Gazap üzümleri* (B. Dişbudak, Çev.). Sel Yayıncılık.
- Terpening, W. R. (1996). The Impact of industrial revolution on servant-master relationships. *The Victorian Web*. <https://victorianweb.org/authors/dickens/pickwick/wrt.html>

- The Economist. (2005, December 24). Percents and sensibility: What did early 19th-century literary characters live on? <https://www.economist.com/special-report/2005/12/20/percents-and-sensibility>
- Wolfe, T. (1989). Stalking the billion-footed beast: A literary manifesto for the new social novel. *Harper's Magazine*. <https://harpers.org/archive/1989/11/stalking-the-billion-footed-beast>
- Zola, É. (2016). *Germinal* (İ. Yerguz, Çev.). Kırmızı Yayınları.